

Valentinas Brandišauskas

Konferencija Vokietijos lietuvių kultūros centre

2001 m. rugsėjo 28–30 d. Vokietijos lietuvių kultūros centre Hiutenfelde įvyko 21-asis Lietuvių kultūros instituto (LKI) suvažiavimas-mokslinė konferencija. Ši sykį ji buvo teminė ir skirta Antrojo pasaulinio karo metų įvykiams aptarti. Tai lėmė ir pagrindinių kalbėtojų – istorikų, tyrinėjančių šio laikotarpio problematiką, susijusią su Lietuva, – pasirinkimą.

Suvažiavimą po Vasario 16-osios gimnazijos mokinių muzikinio įvado paskelbė pradėtą instituto organizatorius bei LKI vedėjas dr. Vincas Bartusevičius. Įžanginiame žodyje jis įvardijo ir konferencijos, organizuotos suvažiavimo proga, temos pasirinkimo motyvus: „Tema „Lietuva baisiais 1941 metais“ pasirinkta todėl, kad ši met [t. y. 2001 m. – V. B.] suėjo 60 metų nuo to laikotarpio, kuris buvo nepaprastai turtingas įvykių ir Lietuvai lemtingas. Tačiau nepaisant savo intensyvumo, problemiško ir svarbos jis liko iki šios dienos mokliškai neištirtas ir neatskleistas. Todėl, nors nemažai yra prirašyta knygų ir atsiminimų, šiandien kyla daugiau klausimų, negu yra atsakymų“.

Pirmas kalbėtojas dr. Joachimasis Tauberis skaitė paskaitą „14 birželio dienų: apie kolektyvinę lietuvių ir žydų atmintį“. Jis, pasiremdamas skelbtais atsiminimais, bandė parodyti, kokie skirtingi 1941 m. birželį buvo lietuvių ir žydų išgyvenimai. Tų įvykių skirtingas suvokimas išliko ir iki šių

dienų, ir šiandien kelia daug aistrų, diskusijų, nevienareikšmių vertinimų.

Prof. Alfonso Eidinto pranešimas „Žydų komunistų“ stereotipas Lietuvoje 1940–1941 metais“ tarsi pratęsė ankstesnius Liudo Truskos ir Nijolės Maslauskienės tyrimus šioje srityje. Pirmiausia pranešėjas bandė paaiškinti dalies žydų bendruomenės simpatizavimo kairiosioms idėjoms bendrąsias priežastis: „[...] Kompartijose žydai vis dėlto pasijusdavo reikalingi, lygūs, lygiateisiai ir, kas svarbiausia, jose jie nejautė antisemitizmo [...]“; „[...] marksizme žydai vėl galėjo pasijusti, net ir persekiojami, atmetę savo senąją religiją, išrinktais ne Dievo, o pačios istorijos, jaustis avangardu, išsivadavusiais iš savo protėvių išskirtinių ir šovinistinių prietarų, dabar jau mokantys apie išsigelbėjimą ne vien žydus, o visą žmoniją... Moderniškas žydas, identifikuojantis save su marksizmu, pagaliau ištrūkdavo iš uždaro žydų tautinio geto gyvenimo, kuriame vis tebebuvo jų tėvai“.

Ketvirtajame dešimtmetyje žydai Lietuvos komunistų partijoje (LKP), nelygu kuriais metais, sudarė nuo trečdalio iki pusės visų partijos narių. Tačiau LKP nebuvo gausi, o žydų organizacijos apskritai, pasak pranešėjo, „nekėlė rūpesčių, ne itin domėjosi politiniais reikalais, nelojaliais veiksmais Lietuvos valstybei nepasižymėjo, tvarkos neardė, rūpinosi daugiausia ekonominiais reikalais ir kultūriniu gyvenimu, reikšdavo

nepasitenkinimą kai kurių žydų aktyvumu LKP organizacijose, daugiausia buvo svarsdomi persikėlimo į Palestiną klausimai“.

„Žydo bolševiko“ įvaizdžio formavimasis ypač paskatino Lietuvos okupacija ir aneksija 1940 m. bei pokyčiai praktiškai visose gyvenimo srityse. Nors žydai nedomino nei partinėse organizacijose (išskyrus Kauno miestą), nei represinėse struktūrose, nei tarybinėje vykdomojoje valdžioje, jie masinėje sąmonėje, anot A. Eidinto, tapo kaltais dėl visko – sovietizacijos, lietuvių areštų, kariuomenės sunaikinimo, Katalikų Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės, gyventojų trėmimų į Sibirą, dėl išryškėjusių naujų socialinių problemų. „Žydiški žydai“, t. y. tie, kuriems naujoji tvarka bei pertvarkymai nebuvo prie širdies, iš daugumos lietuvių akiračio iškrito. Dauguma lietuvių nematė ar nenorėjo matyti, kad nuo tarybų valdžios ekonominės politikos daugiausia nukentėjo kaip tik žydai, kad buvo panaikintas mokymas hebrajų kalba, kad žydai taip pat buvo tremiami į Sibirą.

Istorikas Christophas Dieckmannas, kalbėdamas apie vokiečių okupacinę politiką Lietuvoje, pabrėžė nacių siekimą kuo greičiau įvesti Lietuvoje civilinį valdymą. Civilinė valdžia turėjusi kuo greičiau sunaikinti Vokietijai pavojingas gyventojų grupes. Nepajėgdama to padaryti viena, rado pagalbininkų ir tarp lietuvių. Kita vertus, lietuviams civilinė vokiečių administracija jokių pažadų nedavė, jokiais išipareigojimais nesusisaistė: Laikinoji vyriausybė pripažinta nebuvo, nors pasinaudoti ja bandyta.

Karo istorikas, Freiburgo universiteto profesorius, dr. Wolframus Wette kalbėjo apie Lietuvoje veikusio nacių A operatyvinės grupės 3-iojo operatyvinio būrio vado, SS štandartenfiurerio Karlo Jägerio biografiją. Jis priklausė nacionalsocialistų partijai, buvo aktyvus „žydų klausimo“ sprendimo Lietuvoje dalyvis. Būtent jam tenka didžiū-

lė atsakomybė už Lietuvos žydų naikinimo organizavimą. Po karo jis ilgus metus išvengė denacifikacijos, suimtas buvo tik 1959 m. Teismo nesulaukė – pasikorė kalėjime, tačiau apie tarnybą Kaune per apklausas nepasakė nieko.

Idomios buvo profesoriaus mintys apie tai, kas nulėmė greitus holokausto Lietuvoje tempus (Lietuva šiuo atžvilgiu išsiskiria iš kitų šalių). Tai esą lėmusi maža teritorija, maisto stoka, „asmenybių“ (būtent K. Jägerio) aktyvi veikla ir Lietuvos pavertimas savotišku eksperimentiniu poligonu.

Dr. Arūnas Bubnys kalbėjo apie lietuvių policijos batalionų dalyvavimą holokauste 1941–1943 m. Pasak pranešėjo, nacių okupacijos metais buvo sukurti 25 lietuvių policijos batalionai. Iš jų holokauste „sistemiškai“ dalyvavo du – 1-asis ir 2-asis, abu – 1941 m. Būtent jų istorijai ir veiklai ir buvo skirta daugiausia dėmesio. Kol neturime išsamios visų batalionų istorijos, nėra lengva atsakyti į klausimus, koku mastu kiekvienas jų prisidėjo prie žydų žudynių ar dalyvavo šiame procese. Visgi, pasak A. Bubnio, holokauste vienokia ar kitokia forma dalyvavo 10 batalionų.

Pranešimą suvažiavimui apie lietuvių saugumo policijos veiklą Vilniuje 1941–1944 m. atsiuntė Michaelis MacQueenas. Kaip rašoma suvažiavimo dalyviams išdalytame autoriaus tekste, ši lietuviška institucija veikė pagal gestapo modelį. Buvo įsteigta keletas padalinių: komunistų žydų (jo darbuotojai buvo atsakingi už komunistų žydų ir jų pagalbininkų ar slėpėjų suėmimus bei kvotas), lenkų teroristų (turėjo sekti ir neutralizuoti lenkišką pogrindį Vilniuje bei Vilniaus krašte), mažumų, agentų informatorių ir kiti skyriai. Lietuviškas saugumas padėjo naciams įgyvendinti savo planus žydų atžvilgiu: persekiavo pabėgusius iš geto, suimdavo „įtartinus žydus“. Daug dėmesio ši institucija

skyrė kovai su antivokišku pasipriešinimu, mobilizavo darbo jėgą Vokietijos karo pramonės poreikiams, registravo pabėgėlius iš darbo bei karinės tarnybos dalinių ir grąžindavo juos atgal.

Šių eilučių autorius kalbėjo apie naujus archyvinius dokumentus, kurie leidžia daug išsamiau apibūdinti kai kurių valdžios institucijų, įsisteigusių karo pradžioje, veiklą. Tie nauji dokumentai – tai Lietuvos laikinosios vyriausybės (LV) posėdžių protokolai bei Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto medžiaga. Fragmentiškai, t. y. tiek, kiek tą klausimą svarstė minėtas komitetas, buvo paliestas ir žydų turto likimas: išparduotas ar išdalytas vietos gyventojams, išvežtas į Vokietiją ir pan.

Kalbėjusieji sulaukė nemažai klausimų, pastabų. Buvo ir keletas platesnių pasisakymų. Valdas Graužinis savo ir JAV lietuvių bendruomenės Genocido tyrimo komiteto, esančio Čikagoje, vardu išsakė susirūpinimą kai kuriomis „negeromis tendencijomis“, būtent:

- įvykiai Lietuvoje esą pateikiami be konteksto, t. y. nematoma holokausto kitoje šalyse;

- kuriami stereotipai, kartais sutapatinamos tokios sąvokos kaip „žydšaudys“ ir „patriotas“;

- kartais nekorektiškai vartojama „kolaboravimo“ sąvoka. Vyriausybės, analogiškos Laikinajai vyriausybei, esą veikusios Prancūzijoje, Norvegijoje. LV siekė tapti Vokietijos bendražyge prieš TSRS, bet pirmiau siekė atkurti Lietuvos nepriklausomybę ir apriboti žiaurų nacių režimą;

- trūksta įprastų terminų ir normų supratimo. Naciai norėję išžudyti visus žydus, bet ne visi žydai buvo holokausto aukomis:

vieni tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, kiti tapo tarybiniais desantininkais ir buvo likviduoti savisaugos dalinių;

- negalima atmesti ar tuo labiau ironizuoti dviejų genocidų teorijos; mažai rašoma, o kartais esą ir visai nutylima apie sovietų nusikaltimus bei jų vykdytojus.

„Susirūpinimus“ skrupulingai išvardijome tik tam, kad vaizdžiai, iš pirmų lūpų pailiuotume jų tradiciškumą.

Suvažiavimo akademinės dalies pristatymą būtų galima baigti V. Bartusevičiaus mintimi, kad bandymas „į vis daugiau istorijos dėmių įnešti šviesos“ džiugina ir kad prie to svariai prisidėjo ir LKI organizuota konferencija.

Meninę suvažiavimo programos dalį parengė rašytojas Markas Zingeris, paskaitęs eilių ir lyrinės prozos, bei žydų folkloro tyrinėtoja ir dainininkė dr. Marija Krupovec, sudainavusi ne vieną Vilniaus geto dainą. Bendrą suvažiavimo aprašymą norėtusi baigti vienu M. Zingerio eilėraščiu, pavadintu „Jums, Frau Levinson“:

*Aš vis labiau suprantu senus žmones.
Jų išblėsusios akys
(tarytum regėtų ataušusius paplotėlius,
prie kurių nebesusirenka anūkai),
jų vos bepavelkamos kojos
(tartum tebeminėtų Dachau grindinius),
jų – reumato išsukinėti riešai,
visų žemės vėjų taršytas požilis
kuokštas – – –
Bet kaip – jų senos žvakidės,
bet kaipgi – senos sidabro žvakidės,
vartytos visų karų,
blaškytos visų valstybių,
užsidega kiekvieną šeštadienį –
šito aš negaliu suprasti.*